

ФАКТОРИ ЗБЕРЕЖЕННЯ РІДНОЇ МОВИ І НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НІМЦЯМИ ЗАКАРПАТТЯ

Після розпаду тоталітарної системи маємо широкий доступ і можливості для переосмислення як сторінок нашої історії, так і сторінок історії національних меншин, їх мови і культури.

Історично склалося так, що німецькомовна національна меншина на Закарпатті має свою багатотисячову історію. У кінці XIII ст. і десь на початку XIV ст. закінчилась перша хвиля переселення німців на Закарпаття. З тих часів залишилися нам у спадок німецькі топоніми та антропоніми¹.

На початку XVIII ст. почалася друга хвиля німецько-австрійських поселень на Закарпатті.² Грамотність серед німецько-австрійських переселенців була низькою, про що свідчать архівні документи (скаррги) у комітатські управи, як і до імперського двору кінця XVIII ст., на яких замість підписів переселенці-скаржники ставили хрестики.

Освоюючи нові місця поселення, перед переселенцями було чимало проблем, як побутових, так і соціально-культурних, але однією чи не з перших була проблема збереження рідної мови, національної культури в інтернетичному просторі. Німці-переселенці були свідомі того, що без збереження рідної мови занепаде національна культура, національна свідомість, історична пам'ять народу.

Культурно-освітні, як і духовні потреби переселенців, могли забезпечити у той період лише сім'я, церква і школа. Останніх у той час на нових, ще необжитих землях не було. Рідну мову, як і національно-духовну спадщину своїх предків, зберігала сім'я.

Сім'я німців-переселенців була (і нині є) акумулюючим фактором збереження, в умовах інтернетичного простору, рідної мови, національної культури, звичаїв, обрядів і традицій. Німці-переселенці на нових землях поселалися обшинами, польовано від інших етносів, у тому числі і від автохтонів - українців.

Спілкування у сім'ї, як і в общині при вирішенні тих чи інших питань побутового, соціально-культурного плану велося рідною мовою. Переселенці тривалий час залишалися одномовними, не входили у контакт з іншими етносами, не вступали до міжетнічних шлюбів. "Слід відзначити, що протягом першого століття після переселення господарські, ділові і культурні відносини між німцями та місцевим українським населенням були незначними. Причиною цього була різниця в умовах їхнього життя, виробничому досвіді, духовному та культурному розвитку, як і належність до різних конфесій. Належність до різних конфесій була великим бар'єром у зближенні та інтеграції обох народів, але це ніколи не приводило до якихось конфронтацій чи ворожих настроїв."³

У XVIII-XIX ст. серед німців-переселенців був поширений принцип етнічної ендогамії (з гр. *endon* – всередині та *gamos* – шлюб), тобто німці одружувалися між собою, обранця чи наречену шукали рівного за походженням і багатством. Принцип ендогамії був міцнішим на селі, ніж у місті. У містах, де німецьке населення у своєму культурно-освітньому і фаховому рівні не так помітно виділялось від культурно-освітнього і фахового рівня українців чи інших етносів, він не був таким тривалим. Більш різноманітними й інтенсивними, в силу об'єктивних обставин, були контакти серед німців-чоловіків з українцями і представниками інших етносів чоловічої статі у порівнянні з контактами серед жіночої статі. Цими обставинами були: спільна праця у солекопальнях, на лісорубках, на фабриках та інших підприємствах. Коло самоізоляції поступово розширювалося. У різні періоди історії Закарпаття маємо й відповідну амплітуду розмикання самоізоляції німців. "Крім мовносоціолінгвального аспекту, з часом склалися й психологолінгвальні передумови для вирівнювання ментальних рис німців з менталітетом місцевого українського населення і, навпаки, що в свою чергу обумовлено спільним простором з однаковими для обох етносів кліматичними і соціальними умовами".¹

Однією з багатьох функцій сім'ї німців-переселенців у той час була передача молодому поколінню духовної спадщини, як фактора ціннісних орієнтирів у житті. У німецьких сім'ях дбали не тільки про виховання фізично здорової дитини, але і про її морально-етичні засади, підґрунтям яких є християнський світогляд (німці у своїй більшості – католики). Іншими словами, німецька сім'я того часу в інтер'єрному просторі становила "сімейну церкву", яка ґрунтувалася на етико-моральних засадах християнства.

Не менш важливою функцією німецької сім'ї на той час було збереження своєї етнічності, самобутності, формування у членів сім'ї національної свідомості, нагромадження і передача молодому поколінню культурних цінностей. Культура кожного народу визначається давністю його мови, бо саме у мові народу закладені і, що головне, зберігаються здобутки його духовного життя, що проявляються в культурній сфері. Складовими функціями етнічного виховання у сім'ї були етнопедагогічні засади, які знайшли свій вияв у народних традиціях, фольклорних творах, історико-культурних надбаннях. У цей період німцями-переселенцями складено чимало пісень, балад, переказів, зокрема: "O, mein Karpatenland" – "Карпати – моя батьківщина", "Wall da Schnee von da Olma Wegga gehi" – "Коли таяє сніг на полонинах", "Auf, auf ihr Hirten, nicht schlafen so lang" – "Просинайтеся, пастухи..." та багато інших.²

Німці-переселенці того часу усвідомлювали й те, що, окрім сім'ї, церква і школа є тими факторами, які збережуть рідну мову, національну культуру. Можливо, виходячи із цих усвідомлень, у 1778 році у с. Німецька Мокра на Мараморошині (нині Тячівський район) було відкрито вперше недільну

общинну німецьку школу у краї.³ У відкритті школи був зацікавлений і майстер лісу Йоган-Георг Імелдс, батько чотирьох дітей. Й. Г. Імелдс, як і члени общини, знайшов підтримку та порозуміння у відкритті школи у адміністратора Марамороша В. Руднянського і директора Солотвинських солекопалень Вольфганга фон Кемпелена. Про це дізнаємося також із листів до матері общинного писаря Леопольда Лідла, який і був у ті часи вчителем даної школи.

У 1781 році для забезпечення кращих побутових умов і духовних потреб у Німецьку Мокру прибули швець, кравець, мельник, ткач, а також священник і вчитель.⁴

На початку і протягом XIX ст., коли німецькі общини стали більш замкнутими, відкривалися недільні школи і в інших общинах. У цей час досить інтенсивно йшло будівництво каплиць і дерев'яних церков у тих селах, де компактно проживали німці, а общини були спроможні утримувати учителя і священника. Вчителями у цих школах працювали люди різних професій: лісники, дяки, писарі, священники, які володіли грамотою і мали якийсь педагогічний хист. Священиків у цей час було вкрай недостатньо. На одного священника припадало інколи 5-7, а то і більше сільських німецьких общин.

"Schulmeister", так у народі називали вчителя, був поважною постаттю в общині, в кожній сім'ї. Навчальної програми чи державного регулювання у цих школах не було. Навчальні предмети були: арифметика, історія, письмо, спів. Але чільне місце у цих школах займало вивчення і тлумачення Біблії. Біблія була єдиним джерелом знань. Особливе місце відводилось підготовці і відзначенню річковокалендарних свят: Святого вечора, Різдва Христового, Великодня, Святого Вознесіння, Святої трійці та інших. Діти вивчали звичаєво-обрядові пісні, перекази, прикмети і вірування, пов'язані зі збереженням національної ідентичності поселенців було надзвичайно важливим. Проповідь священника, церковна пісня, колядка зберігали у вірників спогадки про своє походження, про свою батьківщину, давали змогу чути свою рідну мову. Церква була єдиним закладом, що у свідомості німецького населення залишився як центр освітнього і культурного життя.

Стосунки між вірниками і священниками у німців були настільки тісними, що не дивно, коли священник був джерелом знань, вчителем, вихователем і організатором культурних заходів в общині.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. досить інтенсивно проходив процес реконструкції дерев'яних церков, будувалися кам'яні. У різні роки були побудовані церкви у Паланку, Березинці, Павшині, Барбові, Усть-Чорній, Сняку, Драчині, Пузняківцях, Куштановиці, Кучаві, Софії, Руській Мокрій та в інших німецькомовних селах.

За часів Австро-Угорської монархії (1868-1918 рр.) інтенсивно проходив процес асиміляції німців з угорцями. Цьому процесу сприяв також конфесійний аспект. Угорці, як і німці, у своїй переважній більшості – римо-католики. У ці роки будуються римо-католицькі церкви у Сваляві, Перечині, Вишкові, Довгому, Буштині, Тур'ї-Реметі, Ясіно, Великому Бичкові, Рахові, Кобилицькій Полоні та інших містах і селах.

У 20-30-ті роки, коли Закарпаття перебувало в складі Чехословаччини, навчання у школах велося на шести мовах: українській, чеській, угорській, німецькій, румунській і єврейській. Школи були державними. Навчальні програми, як і підручники, укладалися відповідно до програми чеської школи.

У 1935-1936 навчальному році на Закарпатті функціонувало 26 німецьких шкіл, в тому числі одна неповносередня школа у м. Мукачево (Buergerschule). Звичайно, що у ці роки було чимало проблем і труднощів у шкільництві краю, зокрема нестача шкільних приміщень, вчителів, підручників та іншого. Частина турбот взяла на себе культурно-просвітницькі товариства, у тому числі і товариство німецької культури (ТНК). За рахунок ТНК у ці роки були побудовані школи у Пузняківцях, Новому Сускові, Кучаві, Драчино, Барбові, Грабові та в інших селах. Підручниками, зошитами та іншим шкільним інвентарем учні німецьких шкіл забезпечувалися безкоштовно за рахунок коштів ТНК. Надзвичайно розмаїтою була у 20-30-ті роки культурно-просвітницька робота вчителів німецьких шкіл. Проводилися вечори, присвячені діячам культури і мистецтва, письменникам: братам Грім, Й.С.Баху, Й.В.Гете, Фрідріху Шіллеру, Г.Гайдну та іншим.¹

Вчителі німецьких шкіл 20-30-х років залишили нам у спадок чимало нарисів, замальовок, науково-популярних розвідок з історії, діалектології, фольклору, як: Й.Гюнбнер "Німецьке весілля у Барбові" (1937), Андреас Кори "Вертеп у Синяку" (1929), Антон Маср "У долині Мокрянки і Тересви" (1938), Франц Беранек "Німецькі народні пісні" (1937) та інші.²

Повоєнні роки (1944-1990) не принесли багатонаціональному і многостраждальному краю вимріяної волі. Руйнуються соціальна структура населення, суттєво змінюється його етнічний склад. Проводяться масові репресії не тільки щодо німців, але й до інших етносів: угорців, чехів, словаків, як і до автохтонів-українців. Німецьке населення чи не найбільш постраждало від сталінізму. Тисячі людей було депортовано у Сибір, Казахстан. Німці боялися спілкуватися рідною мовою, уникали німецьких імен, як і проведення обрядів, йшло руйнування і закриття церков. Трапилось й так, що в селах, де ще більш-менш проживало німецьке населення, у школах вводилася не німецька мова, як іноземна, а англійська чи французька. У цей час зростала кількість міжетнічних шлюбів, які у містах досягали в німців до 50%, а в сільській місцевості - до 30%.

Після розпаду СРСР та проголошення Україною своєї незалежності, національним меншинам повернуто право на етнокультурне відродження, у тому числі і на національну школу. Але, в зв'язку з економічним хаосом в Україні, падіння життєвого рівня населення, маємо сильний відтік німців на землі своїх предків у Німеччину і Австрію. Ця обставина і унеможливило відкрити хоч би початкову німецьку школу. Правда, зусиллями відродженого Товариства німецької культури "Wiedergeburt" у трьох дитячих садках відкрито групи з німецькою (як рідною) мовою виховання.

Німці Закарпаття, упродовж більш як 300 років проживання в інтеретнічному просторі, перенісши всі труднощі і випробування часу, завдяки сім'ї, церкві і школі, як триєдиній доміні, зберегли свою мову і культуру, свою самобутність і вписали свою сторінку в контекст розмаїття української національної культури і мови.

ПРИМІТКИ

1. Мелік Георгій, Куля Федір. Німецькі поселення на Закарпатті у XII-XIII ст. // Новини Закарпаття, №№ 22-23, 1995. - С. 11.
2. Штефуровський Степан. До питання німецької колонізації і німецьких діалектів на Закарпатті в XVIII - XIX ст. // Наукові записки УЖДУ, Т. XXX, серія історична. - Ужгород, 1957. - 203.
3. Химинець Василь. Основні рушійні чинники при витворенні спільних ментальних рис українського і німецького етносів. // Державне регулювання міжетнічних відносин на Закарпатті. - Ужгород, 1997. - С.167.
4. Там же. - С. 168.
5. Thomas Johann. Schulwesen und kirchliches Leben der Deutschen in der Karpaten Ukraine // Deutsch-Mokra-Königsfeld. - 2. Aufl. - 1997. - С. 217
6. Куля Федір. Німецькі школи на Закарпатті. - Ужгород, 1998. - С.6
7. Куля Федір, Чолос Іван. Австрійці Тересвянської долини. // Новини Закарпаття, №№ 130 - 131, 1995. - С.12.
8. Куля Федір. Просвітницька діяльність Товариства німецької культури на Закарпатті. // Державне регулювання міжетнічних відносин на Закарпатті. - Ужгород, 1997. - С. 141.
9. Müller Anton. Karpaten-Ruthenien, Ruckschau. - Ludwigsburg, 1954. С. 226-227.